

1 1/2 մեդր բարձրութեամբ, որուն մեծ շրջապատն 2 մեդր է: Շատ դժուար է համառօտիւ ստորագրել այս հրապարակին բոլոր գեղեցիկութիւնը: Բաւական ըլլայ ըսել՝ թէ այն իւր սեռին մէջ առաջին տիւրքահայ հոգեւորականն է: Նէն աղին գործուածներէն մէկն է:

Ասոր համեմատ է երկրորդն ալ, Գրչու-թեան պիտոյից յայնժապակեայ շքեղ ընդոսնարան մը, որուն պատերին ու ստորագրութիւնը կը դնենք այստեղ:

Առանց մասնաւոր գիտման չէ որ Գահերիցուն այս հարուստ նուէրին մէջտեղը կը կանգնի Աթենասայ խորհրդաւոր արձանն առիւծազարդ սաղաւարտով, ի մեծարանս վսեմ մնաց եւ խորին ու ընդարձակ գիտնականութեան Սրբազան Հօրն Լեւոնի ԺԳ. որ նաեւ Եկեղեցւոյ հակառակորդացն դռնաշցման նիւթ է:

Վստածել պատուանդանին երկու կողմէն կը բարձրանան երկու ծխարձակ անոթներ՝ հին զոհից նուիրման անոթներուն ձեւովք. ասոնց մէջ են թանաքի եւ աւազի բիւրեղեայ ընդօսնարաններ: Վարի աւազանն այսինքն ընծայիններքնակողմն ոսկեղ եղբրովը վեց զանգակածեւ ոսից վրայ հանգչած է, եւ բոլորը մէկանց երկայնածեւ կոնք մըն է, ուր պիտի դրուին ցրիչք եւ ուրիշ գրութեան կազմածք: Այս գեղեցիկ է մեծ չափով շինուած գործին ճարտարապետական մասերն կը փայլին գեղեցիկ լոթազոյն կապուտակով, եւ զարդարեալ են վայելչագիր գրութեանքով եւ զարդերով որոնք դրամակիւ (or ducat) են: Վերջիշեալ երկու կողմն աւնոթները վեր կը բառնան շորս գեղեցիկակերտ խոյաբալու կործք, (griffons), եւ ոսկեգծ կափարիշները՝ խոյաբալոց գալարածեւ խոռոչաց մէջ զետեղեալ ոսկի ինկամաններէն վեր իւրնկոյն անպակերպ բարձրանալը կը ներկայացընեն: Ասոց վրայ շղարշանման թափուած գունոց խառնուրդին մէջ ամէնէն աւելի փայլեցողը է սպիտակը:

Բայց այս շքեղ արուեստակերտ յորինուածոյն մէջ ճարտարագործը (chef-d'oeuvre) է Աթենասայ արձանը, աղնիւ յունական կերպարանքը, վար ծածանող հերքը, բազումն ու փափուկ ձեւերէն ու ուղեքը, — այս ամէն մասերը փղոսկրի պէս սպիտակ են եւ արեւական նման ազոտագոյն, որով իմաստութեան դիցուհու ծանր եւ միանգամայն գեղեցիկ դիմաց գծագրութեան բնական գոյնին կարծես թէ գազափարականը կու տան: Զարմանալի է զգեստուց զանազան գունոց ծածանքը, որոնց ամենա-

փոքր ծալքերուն մէջն ալ ոսկին պնդպիտ մաքրութեամբ եւ ճշդութեամբ բանուած է՝ որ ճարտարագոյն ասղեգործաց իսկ նախանձը կը չարժէ:

Մարմնոյն վերին մասը ծածկող վերտը եւ յիշեալ սաղաւարտի զարդն իրենց դասական յունական ոճովն ու ճաշակաւից զարդերովն արուեստի երկու հրաշալիք են, կամ երկու մանրանկար նմանողութիւնը պէսվնուպոյ Չէլլինի արուեստագիտին հոգնակաւոր քանդակներուն:

ԳԵՂԱՐՈՒՅՑԷ ՀԱՅՈՑ

Վարկերթաց յօգուածին մէջ տեսն մեր ընթերցողներն՝ որ հայ օրիորդաց մասանց ճարտար գործածքներն ինչ զարմանք ազգած են Եւրոպացոց: Նոյն զարմանքն ու գովութիւնները կ'ընթերցենք նաեւ Եւրոպացոց այլ գրեանց մէջ, որոնք մեր ազգին անցեալ զարեւու գեղարուեստից կը զգոյն: Բագրատունեաց Հարստութեան լողած հրաշալիքներն Մեծ Հայաստանի մէջ, իւրեւրենաւ Հարստութեան ժամանակին ճարտարագործ շինութիւններն, նկարներն ու գրութիւններն այսօր ալ զարմանալի եւ հետաքրքրական են՝ ինչպէս մեզի՝ նոյպէս Եւրոպացի ուսումնականաց: Մենք այս անգամ Եւրոպացի հեղինակի մը մեր կրօնական գեղարուեստից վրայ անցեալ տարի գրածներն կ'ուզենք ծանօթացընել:

Ժ. Մուրիէ գաղղիացին՝ որ Հայոց ու Վրաց վրայ պլեւայլ երկափութիւններ հրատարակած է արդէն, անցեալ տարի Արմանա-լու-Եպիէ Կաթոլիկ անուամբ մատենիկ մը հրատարակած է, որուն մէջ եօթն հատածով Հայոց եւ Վրաց կրօնական արուեստներուն վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը կու տայ, առնչով թէ իւր եւ այլոց հեղինակութիւններէն, եւ թէ անձնական ճանապարհորդութեանց յիշատակարանէն: Հեղինակն տաս տարի Կաթաս կեցած է պլեւայլ գործերով եւ անցեալ տարւոյ վերջին գաղղ. ասուսերէն երէտաբանութիւն մը սկսած է հրատարակել ի օրինակ Revue Commerciale et Industrielle du Caucase անուամբ:

Ժ. Մուրիէ գրեթէ միայն Կաթասի սահմաններու մէջ գտնուած իրաց վրայ կը տարածէ իւր տեսութիւնն, եւ այն Վրաց եւ Հայոց ի միասին: Մենք Հայոց մասին գրածներն որչափ կարելի է կը համառօտենք հոս, թող տալով

¹ L'Art religieux au Caucase, par J. Mourier, Paris, E. Leroux, 1887.

արեւելեան եզերքէն մինչեւ Կասպից ծով՝ ճարտարագիտութեան կողմանէ բիւզանդեան ոճոյ նմանող են, եւ Վրացական նոյն ոճոյն աւելի ի մերձուստ հետեւած կ'երեւայ, ինչպէս Բիցոնետայի եկեղեցին իր վկայէ, — կ'անցնի ճառելու մասնաորայէն:

Հայ մարտաւարապետոյթեան վրայ:

«Ընդհանրապէս, կ'ըսէ, ի Հայաստան բիւզանդեան ոճէն տարբերութիւնը շատ աւելի մեծ են եւ աւելի ինքնագիւտ: Հոս եկեղեցիք սովորաբար երկպնռան եւ կաշնակիւն են, որմէ միշտապէս մը խառնած վեր կը բարձրանայ, Բայց այս խառնածն յունականէ էակէս կը տարբերի պնռո՛ւ՝ որ կողմական թեւերը շատ կարճ են: Արեւելեան եւ արեւմտեան կողմերն խոր գոգեր (niche) կ'ըլլան՝ լայն գոտեկամարներով գմբեթին հետ կապուած արեւելեան գոգը խորանի միջոցն է, իսկ արեւմտեանը՝ եկեղեցոյն գլխաւոր դուռը: Բայց նաեւ Հարաւային եւ հիւսիսային կողմերն ալ մէջնեղերը կան գոգեր՝ թէեւ աւելի տափակ, ուր կ'ըլլան կողմական գոյնները: Որմերն թէեւ միջնաշէնքին չորս անկեանց փոքրիկ գմբեթներէն ձեղքուած են, այլ եւ պնռակ շատ հաստ են: Իսկ շէնքին չորս անկեանց ցած մասունքն միջնաշէնքէն գրեթէ բոլորովին անջատեալ են: Բանի մէկեղեցեանց որմունքն, ինչպէս Անայ Մայր եկեղեցոյնը (կաթողիկէն), աւելի թեթեւ են. իսկ գմբեթը կը յենու չորս սեանց վրայ, որոնք որմասեանց ձեռք կամարներու հետ կապուած են: Գմբեթէն զատ՝ ուրիշ ամէն տեղ կ'ես գլանաձեւ կամար կ'ըլլայ եւ ներքին կողմն սովորաբար պատկերներ նկարուած:

Խառնածն եւ բարձրաբերձ գմբեթն արտաքուստ շատ վեհ կ'երեւայ. վասն զի ամբողջ շէնքն բաւական ցից քարեղէն տանիք մը կ'ուենայ, եւ շէնքին երկրորդական մասանց շեղ տանիքն միջնաշէնքին յեցած կ'ըլլայ: Այնու մասնաւոր էակէս կը տարբերի բիւզանդեան ոճէն, որ ամբողջ շէնքն քառակուսի քարերէ շէնուած են, թէեւ քարերը ճիշդ եւ կանոնաւոր կերպով զիրար չեն բռներ, եւ շէնքին բոլորտիքն երեք աստիճան պատուանդան մը կը պատէ ի բաց առեալ գրանց աղբււր: Դռները ցած են, կամարաձեւ եւ տափակ շրջանակաւ, որ շատ անգամ կ'ես սեանց վրայ կը հանգչի: Պատուահաները նեղ են, քարեղեւո թնդանթի ծակերուն շատ նման, ըստ մասին տափակ որմասիւն ունին եւ ըստ մասին կամարակապ բո-

լորաձեւ: Իւրաքանչիւր մասանց մասնական յորինուածն են կողմական տեքն զարմանալի կերպով նեղուածք է եւ նիհար: Որմասիւնք բոլորակ գաւազաններ են՝ նիհար եւ ոչ վեհ, ասոնց պատուանդաններն ալ նոյնպէս տգեղ են եւ տկար: Թապաւինաձեւ որմաքանդակներն որ դրանց են պատուահաներուն վրայէն կ'անցնին եւ քիւր կը զարդարեն, տափակ են եւ բաւական շուք չեն ձգեր. ասոնց վրայ նուրբ քանդակեալ՝ բայց աղօտ զարդեր կան, բազմահիւս իւրար անցած գծերով ծածկուած եւ մէջ ընդ մէջ նաեւ բուսոց քանդակներով:»

Այսպէս ՏՊԻՒԱԳԷ: Դատնալք Ժ. Մուրիէի:

2. ԳԻՄՆԱԿԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ:

Հայոց գերեզմանաքարերու զարդարանքն առատ եւ ձոխ է: Ասոնց վրայ սովորաբար կ'ըլլայ խաչն յիշատակաց, եակայն ունաց ալ հաճոյ է խոյի, կամ Թամբաւոր՝ սանձեալ եւ ասիական ասպատանան ձիու կոշտ պատկերն եւ դաշոյն: Տապանագրաց սովորական սկիզբն է՝ Խաչ յիշեալ զիս:

Հետաքրքրական է Զուլայի շիրիմներէն մին, որուն արձանագրութիւնն է՝ «Աստ հանգչի աճիւնն Մանուկ Նազարի, ի թուին Հայոց ՌԱԼ՝ (1588):»

Էլմիածին կը պահուի Ա-Ե-Կ-Ե մը 989ին գրուած, որուն հին փղաքերայ կազմն ձեռագրոյն չափ թանկագին է: Ասոր երկու կողերն ալ հինգ քանդակեալ տախտակներէ կազմուած են, եւ պապիսի կազմեր կը գտնուին նաեւ Բարիզի, Վատիկանի, Օքսֆորտի եւ Մուրանոյի թանգարաններուն մէջ: Այս կազմերուն հնութիւնն ԺԱ. դարէն մինչեւ Գ. դար կ'իյլէ: Էլմիածին Ա-Ե-Կ-Ե-Լ-Լ կազմն ալ այս դարերու կը վերաբերի եւ Բարիզի կազմին հետ գրեթէ նոյն է: Ասոնց վրայ տեսնուած պատկերաց մանրամասնութիւնք բիւզանդեան արուեստին բոլորովին անծանօթ են: Էլմիածին Ա-Ե-Կ-Ե-Լ-Լ կողերն որ բաւական մեծ են բուն ձեռագրէն, կ'երեւայ յայտնի՝ որ այն ձեռագրոյն համար չեն չինուած: Գործուածը, տեքն ու յորինուածն քրիստոնէութեան առաջին դարուց դաբաղներուն արուեստն ու քանդակագործութիւնը կը յիշեցընեն: Էլմիածին այս կազմն կրնայ Գ. կամ Ե. դարու համարուի:

3. ՊՈՒՆԵՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ:

Մէն քարու մէջ ոսկերչութիւնն ի զաւասանեանն համակրութիւն գտած էր: Է. դարուն կը սկսին հայ-վրացի զարդագործութեան

օրինակներն երեւալ, եւ Ը. ու Թ. դարերու մէջ բխւածդեան ոճն ալ կը խառնուի եւ կաւկասի կրօնական ոճին համար առատ աղբիւր մը կ'ըլլայ, որմէ ճարտարապետութիւնն ալ շատ բան առած էր: Բայց արաբացի եւ (մանաւնդ Սասանեան ժամանակ) պարսիկ ազդեցութեան պարտական եւ վըացի արուեստն իւր գիւտերն եւ իւր հարազատ նկարագիրը:

Իշմիածնի Մայր եկեղեցւոյն, նոյնպէս կարնոյ, Ախալքիսայի եւ Սանահնի եկեղեցեաց մէջ կը տեսնուին ոսկերչութեան բազմաթիւ օրինակներ, բայց եւ ոչ մին Ժ. դարէ յառաջ է:

4. Գրականութիւն (արձնագրի, émail):

Վարկոնտիկոնի (արձնագրի, émail) տրուեստն Ժ.Ա. դարէն ետեւ Պրաց քով առ ժամանակ մի զարգացած է, բայց ոչ Հայոց քով: Նոյնպէս նկարչութիւնը:

6. Զնադիրք:

Հայկական հնագրութիւն (paléographie) իւր սեպհական օրէնքներն ունեցած է. եւ գրուածոց ձեւին, գործածուած նշանագրաց եւ պէսպէս զարգաց կողմանէ կրնայ ըստի՝ որ բխւածնեան կամ՝ օտար ազդեցութեան զատ՝ կար նաեւ անկախ եւ ինքնագիւտ (original) արուեստ մը: Այս արժէքն միշտի բան մը կ'ըլլար՝ եթէ ինչ ինչ մանրամասնութիւնը, ծանօթութիւնը եւ յետագիւտը ի միասին Հայաստանի ընդհանուր պատմութեան եւ ազգային ճարտարապետութեան վրայ օգտակար տեղեկութիւններ չապրին:

Ամենէն հին ձեռագիրն է՝ Իշմիածնի գրատան Ա-Խորհրդան (Մայր ցուցակ, Թ.Ի. 222) որ 989 ին գրուած է: Չեռագրոյն սկզբան մանրանկարներն (miniature) Ժ. դարէն հնագոյն բխւածնեան նկարագիրն ունին: Ասոր մէջ նկա-

րուած կայ Աբրահամ-ընի, որուն մէջ Խաչակայ գեղին զգեստն սեւ զարդերն, նոյնպէս ուրիշ պատկերի մը մէջ աշակերտաց պայծառ զգեստուց անկիւնները տեսնուած H ձեւն որ կը տեսնուի նաեւ Հռոմի ամենահին միսոսնեան (mosaïque) վրայ, նոյնիք բրիտանեականութեան կնիքը կը կրեն:

Չեռագրոյն վերջերը կան քանի մը նկարներ ալ, որոնց մէջ բխւածնեան ազդեցութիւնը սիրող է. սակայն ասոնք աւելի նորագոյն ժամանակի գործ են: Եւ իրից հոն չի տեսնուիր ամենեւին հին արուեստին հետքն, թէեւ քանի մը մասն բացարձակ Ժ. դարու կը վերաբերի, ինչպէս՝ հրեշտակաց սիրամարդի փետրով թեւերն:

Ժ.Ա. դարու երկրորդ կիսուն հայ հնագրական նշանագիրը կը սկսին ձեւերնին փոխել, գրուածք տւել կը փոքրկանան, եւ զարդերը կը շափաւորուին: Այս ժամանակէ կան ծաղկանկարներ, վերնազարդեր եւ ոսկի գրեր: Այս շըրջանին ներկայացուցէ կրնան ըլլալ Իշմիածնի երկու Ա-Խորհրդանները (Թ. 250, 369), առաջին 1099 ին, երկրորդը՝ 1066 ին:

Ժ.Գ. դարէն սկսեալ՝ ձեռագիրը կը բազմաւանտ տարէ տարի, եւ արուեստագիտական գործուածն հետզհետէ կը պայծառանայ: Պատկերասեպ ձեռագիրը կը սկսին երեւալ, բայց ասոնց գործուածն ալ մագաղաճեայ ձեռագրաց պէս գեղեցիկ է:

Ժ.Դ. դարէն Իշմիածնի գրատունն ունի հինգ ձեռագիր՝ որոնց նկարներուն գործուածն եւ մանրամասնութեանց գեղեցկութիւնն ու ճշգրտութիւնն հիմնալի են: Ժամանակին Աբղայքն՝ որ այս մանրանկարները նկարած են, հայկական ուսուցչաց արժանաւոր աշակերտք են: Արեւի թէ Հայոց ծանօթ էին իրենց դարուն Խաչակայի նկարչաց գործերը:

Ժ.Ե. դարու մէջ մանրանկարով գեղեցիկ ձեռագիր շատ չկայ: Նոյնպէս նաեւ Ժ.Զ. դարուն:

Ժ.Է. դարուն զարգարուն ձեռագիրը կը բազմանան, եւ գրուածքն ալ շատ գեղեցիկ է: Գործուածն արուեստական է, բայց ոճի նոյնութիւն չի պահուիր: Ընդօրինակողք արձուագոյն եւ սպիկապոյն մագաղաճն քան զպապիրոս եւ զմուղէ՝ նախամեծար կ'ընտրուին: Ժ.Ը. դարուն ձեռագրաց մանրանկարներն ամբողջ երեսն բլու-նելու ըլլան, ընդհանրապէս չորս մասի կը բաժնուին՝ պլեւալը ծրագրու (dessin) զարդարուած: Պատկերաց նրբութիւնը նշանաւոր է, բայց առարկաներն ծանօթ օրինակներէ փոխաւեալ են:

¹ Հեղինակը բոլոր մագաղաճներն Իշմիածնի ձեռագրաց փայ ուղղաւ ընտրով: Նոյնիւրակի մէջ թողուի ձեռագրարտան հնագոյն ձեռագիրներ: Մինչեւ ցայսօր գտնուած հնագոյնագրաց հնագոյններ, ինչպէս ասու-գրուած է, Հեռուեալներն են. 1. Ախալքիսայի Միքիթարեանց Մատենադարանին՝ Ա-Խորհրդան մէ մաս, կրկնագիր, (palimpseste) Ը. կամ Թ. դարէն, (Ք. Թ. 700-900.) 2. Մոսկուայի Ապոստոլեան ձեռագրի Ա-Խորհրդան, (Ք. Թ. 887), 3. Անեպիկի Միքիթարեանց Մատենադարանին Ա-Խորհրդան, (Ք. Թ. 906) եւ այլն:

Այս գործերը մէջ նաեւ ուրիշ անգիր պակաս չեն միջուկը: Ինչպէս երբ Հեղինակի վերնուրի Միքիթարեանց Մատենադարանն առաջին հարստութիւն կը համարի հայ ձեռագրողք, ուր գտնուէ թէ Իշմիածնի եւ Երուսաղէմի վանքերու մատենադարաններէ հարստագոյն կը համարուին: Նոյնպէս Իշմիածնի՝ Երուսաղէ Մայր ցուցակն, յետ-մէջ Թ.Ե. դարէն արձեւն ամենքն սխալ են, եւ կ'երեւայ թէ ուրիշ հեղինակ մը սխալներ ընդօրինակած է, վասն զի Երեւոյն յայտնի է Ուսուսչացը, Միքիթ չի գտնու-մանէն: Հայերէն: Միքիթ Մայր ցուցակն յառաջ բերած Թեւերն ուղղած ենք այս առիւթ:

Լեհաստան գրուած Հին Կտակարանի տեսարաններն գերմանական աստուածաշնչի փորագրութեանց ընդորդակութիւնն են: Աւետարանաց պատկերներն թէեւ բնականօրէն ոճով են, սակայն իտալական նկարաբեր մ'ունին: Իսկ արուեստական (technique) մասն միշտ միեւնոյն կանոնին ենթարկեալ է: Ձգեստեղծներն լաւ են, բայց դիրքն ու ծալքն (draperie) չեն այնչափ բնական եւ աւելի աչքի զարնել կը դիտեն:

Ժե. դարուն երկրորդ կեսէն ետեւ հայ ձեռագրաց վրայ կը տեսնուի պարսիկ ազդեցութեան հետքերը, որուն պատճառ է (ձեռագրին) գրութեան տեղը:

Ասորի ցոյց կրնայ յառաջ բերուիլ Ս. Ղազարու վանքին մէկ Լեւոնիցոյց:

7. Աղագործութիւնը:

Լճմիածնի գանձատունն ունի իւր պահարաններուն մէջ մեծամեծ նուէրներ՝ քանի մը հարուստ Հայոց առատաձեւութեան պարգեւները: Բայց թէեւ եպիսկոպոսական թագերն, ուրարներն ու շուրճարներն շատ թանկագին բանքն են՝ գոհարներուն պատճառաւ, սակայն չեն գտներ այն անհատական ծալքին ու դրոշմն, զոր վրացիք միշտ ցուցած են իրենց գործոց մէջ:

Այս է Ժ. Մալբիէին յիշեալ գործոյն բովանդակութիւնն կամ մեր ազգին վերաբերեալ մասն: Բայց յայտնի է որ ստիկի շատ վերիկերոյ գաղափար մը կու տայ մեր ազգային գեղարուեստից վրայ: Երանի թէ յորդորամիտ ըլլաւ ազգային կարող գիտնական մը՝ որ իւր տրամադրութեան տակ ունենայ յիշեալ արուեստներու վերաբերեալ առարկաներ, հիմնովին ուսումնասիրել զայն ամենայն, եւ ի լըս հանել այն մոռացեալ կամ անտես մնացած ազգային գանձն:

Հ. Գ. Գ.

ԲԵՐԱՑՅՈՒՄ

ՊԱՏՄԱՆԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎԷՊ

ԳԵՐՑԱՆԻՆԵՐ

ԳԵՐՑԱՆԻՆԵՐ

ԳԵՐՑԱՆԻՆԵՐ

(Հարգանքով Գրող)

Իմանկին բոլոր ծառերու աստիճանի երկու թէթեւ խղիչ շինուած էր եւ գետինը խոտ տարածուած: Ասանց մէկն երկու ճիկնայց խոտեցաւ ի բնականութիւն, իսկ միւսը Գաւեսիկային: Գաւեսիկային մը մը հետեւ ծառերու տակ վերի վայր մեծաբայ կը ճեմեր: Մարիամ ծայրի մը վայր նստած

էր իրեն մօտ, եւ երկուքը խոտեցութեան մը մէջ էին, որ երբեմն երբեմն կը աստիճանար:

«Երբեք պիտի չմոռուեմ, կը գտնէր Գաւեսիկայ, երբեք, բնաւ ոչ երբեք»:

«Իսկ եւ երբեք անհատաբար չեմ ըլլար իրեն,» կը պատասխանէր Մարիամ նոյն հաստատութեամբ:

«Հանաւար խօսիչ, աղէի, կ'ըսէր Մարիամ, եթէ մտքէ անցնէի՝ որ իմ հաստի սրտին մէջ այսպիսի զգացմունք ըսն կրնան գտնուի, երբեք չէի թողուի» որ Գաւեսիկային հետ խօսէր:

«Թիւ՛ն, հայր, որ դուն ինծի հրամայեցիր այն խաղը»:

«Գիտեմ, գիտեմ, բնաւ հաստի Մարիամ, լաւ չէր: Բայց իմ երակացս մէջ նախնայց արիւնը կը խաղայ, եւ անկարելի էր ինչ մտքէ անցնել» որ դուստր այս արիւնը պիտի անպատուէ:

«Անպատուել. գոնէ Մարիամ: Մարգարիտ արիւնը կ'անպատուէ անարգ գործողութեամբ մը միայն. եւ ես ի՛նչ անարգ բան գործեցի, ի բաց առեալ թերեւս զայն՝ որ խաբէրի զինք, եւ զինք խաբէր ալ դուն հրամայեցիր»:

«Մարիամ, գոնէ Մարգարիտ գաւեսիկային, Գաւեսիկայ կը խաբէրմանք» երբ եւ զինք պիտի խաբէրմանք: Եթէ իմ հայրենիքն չկարգէր, եւ մոռցնէ ինչ է հայրենիքն, հայրենիքն է այն վայրն՝ ուր ծնաւ դուն, այն վայրն՝ ուր թաւաքեց ապրելուն եւ գործեցին, համբաւ ստացան եւ արիւն թափեցին: Իւր դրոշմը թաւաքեց ծաղիկներն անգին տարին, եւ այն գործող Մարիամ հետեւ հետեւ Հնդկաստան մեռան: Այս հայրենիքն, այն այս հայրենիքն հիմայ վերին կարողութեան մէջ է, հայրենիքն՝ որ թաւ գեղից շատ դարեր հայն զինի տուած, պատիւ եւ ազատութիւն, հիմայ նկուն եւ օտար ձեռք գրեի է, արիւնուշտ բռնաւորաց օտից կոխան: Եւ դուն թշնամիքն հետ միացած, կ'օգնես ստնախորհ ընել եւ փնայցնել հայրենիքն՝ որ զքեզ օնոյց եւ պաշտպանեց, պատիւ եւ աստիճան տուած. քեզի առատութեամբ: Գուն ոչ միայն հայրենիքն, այլ եւ սիրտդ եւ զքեզ իսկ գրեի կու ստա տիրողին, եւ նախնայց գրեի գանձն առ ոչինչ կը համարին»:

«Այն ինչ, եթէ այդ այդպէս ըլլար. բայց այնպէս չէ: Ես անարժան չեմ իմ հօր. վասն զի ոչ սիրտ եւ ոչ հայրենիքս գրեի տուած. իմ տիրողին: Օգնեցի հայրենիքս որպէս կրցայ, եւ հիմայ սիրտս տուի ոչ թէ Գաւեսիկային, այլ մարդու մը՝ զոր յորդեմ եւ սիրել ստիպուած եմ, հատաւարապէս ինչ որ ալ կուրծի, ինչ ազգէ ալ ըլլայ, եւ ինչ լեզու ալ խօսի»:

«Կանայքի կը խօսի, բնաւ Մարգարիտ: Գուն այդ այն է՝ զոր եւ քեզի կ'օրոշեմ. զինք միայն պիտի յորդես ու սիրես»:

«Պարագանքեր կը ստիպեն զիս ստոր դեմ խօսիլ: Կարելի է՝ որ սակաւ ինչ ընդգիծութեամբ յանձն առնի բնականիլ. թաւ ձեռքէզ այդ այրն, թէեւ սիրտս լռէր: Բայց միտ դիր, հայր, այն առտն առն բանն յառաջ ուրիշ մը սեր եւ յարգութիւն պիտի պիտի չէի զգացած ըլլայ: Բայց երբ այս մի անգամ եղած է, ալ այսուհետեւ կարելի չէ»: